

Néhány gondolat egy régen várt erdélyi levéltári segédkönyvhöz

Bernhard Heigl – Petra Rezac – Thomas Şindilariu: Archivführer zur Geschichte der Deutschen in Kronstadt und dem Burzenland. Wegweiser durch die Bestände des Staatsarchivs Kronstadt/Braşov und des Archivs der Honterusgemeinde unter besonderer Berücksichtigung der Handschriften. Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa. Bd. 58. De Gruyter Oldenbourg Verlag, München, 2016. 714 oldal

Bizonyára sokak számára öröndetes volt az a fejlemény, hogy az utóbbi évtizedek során egyre könnyebben hozzáférhetővé váltak a páratlan kulturális kincseket őrző nagy erdélyi levéltárak. Mindazonáltal, bár a korábbiakhoz képest lényegesen kedvezőbbek a kutatási feltételek, a 20. század örökségként még mindig számtalan problémával szembe-sül az érdeklődő, ha anyaggyűjtésre vállalkozik példának okáért az egyik legjelentősebbnek tartott brassói levéltárban. „Kívülről jövő” ember számára – akkor is, ha történész az illető – itt is nagyon nehéz a tájékozódás, hiszen a város változatos provenienciájú régi gyűjteménye jelenleg több egységre bontva létezik, melyeket ide-oda vetett a múlt század drámai fordulatokban bővelkedő története. Pedig nagy és jelentős dokumentumgyűjteményről van szó, amely mindenképpen megérdemli a kutatók és az érdeklődő laikusok figyelmét, hiszen Brassó és a várost körbe ölelő Barcaság Erdély egyik meghatározó történelmi régiója, mely a középkortól kezdve közigazgatási, gazdasági és művelő-

dési csomópontként működött a mindenkori befogadó állam területén.

Az sem vitás, hogy az ide köthető levéltári anyagok köre jócskán túlmutat a lokális történelem korlátain. Brassót és a Barcaságot nem véletlenül említjük együtt, hiszen a vidék és a város sajátos szimbiózisban élt a legkorábbi időkől kezdve. Jelentőségük a 13. század óta írott forrásokkal is alátámasztható. Mindenképpen rendkívül gazdag irat-együttessel van tehát dolgunk, jóllehet a ránk maradt emléktanyag már csak töredéke az eredetileg jóval bőségesebb gyűjteménynek. A brassói levéltár ugyanis a különösen hányatott sorsú közgyűjtemények közé tartozik a Kárpát-medencében. Érte tűzvész, háborús kár és fosztogatás, de ami talán a legfájóbb minden levéltári sorscsapás közül, az a második világháborút követő diktatúra szakmai szempontokat messzemenően mellőző államosítása és átszervező intézkedései, melyek darabokra tördelték az eredetileg viszonylag egységes és rendezett anyagot. Mindezek dacára a brassói és barcasági dokumentumok iránt érdeklődő kutató még így is kedvére válogathat a források között, feltéve, ha tudja, hogy a többször megbolygatott brassói levéltári rendszerben pontosan mit és hol kell keresnie.

Brassó jelenlegi levéltári térképét tekintve két nagyobb gyűjtemény létezik, melyek felölelik a helyi források legnagyobb részét. Egyfelől a román állami levéltári hálózat rendszerébe integrált városi levéltár (Direcția Județeană Braşov a Arhivelor Naționale – Staatsarchiv Kronstadt),¹ melyet mai formájában 1939-ben hoztak létre az addigi, legalább ötszáz éve működő helyi gyűjte-

¹ A levéltár angolul, németül és magyarul is böngészhető honlapja: <http://arhivelenationale-brasov.ro>.

mény szerves folytatásaként. Másfelől az evangélikus egyház 1958-tól változó illetékségi körrel működő Honterus-levéltára (Archiv und Bibliothek der Honterusgemeinde Kronstadt),² mely lényegében a régebbi „Fekete-templom levéltára” elnevezésű gyűjtemény egyház- és művelődéstörténeti dokumentumait foglalja magában. E két nagy levéltári halmazról nyújt részletes tájékoztatást a recenzált kötet, bár – mint a szerzők is megemlítik – mellettük még több más, kisebb-nagyobb, olykor magánkézből előkerülő gyűjteményről is tudunk, s meglehetősen nagy azon levéltári dokumentumoknak a száma, melyek létezéséről vannak ugyan értesüléseink, de napjainkban vagy hozzáférhetetlenek, vagy mára már örökre elvesztek a tudományos érdeklődés számára.

A széttagoltság mellett nem könnyíti meg a dolgunkat az sem, hogy az előzetes tájékozódáshoz német vagy román nyelven íródott, eltérő szempontokat alkalmazó és a város jelenlegi gyűjteményeiben helyileg egymástól távol eső, papíralapú rész-inventáriumok állnak a kutató rendelkezésére. A legszerencsésebbek akkor vagyunk, ha sikerül avatott segítőt találnunk valamelyik levéltáros személyében, de még ekkor is kétséges, vajon megtalálja-e a kezelő a keresett iratot az át- meg átszervezett raktár polcain. Félreértés ne essék, fiaskó esetén (már) nem a kollegiális jó szándék hiányzik – hanem a rendszerezett, átfogó, közérthető és mindenki számára elérhető segédlet. Ezen évszázados hiátust hivatott pótolni a brassói Honterus-közösség levéltárosa, Thomas Şindilariu és kollégái vállalkozása, az itt bemutatott *Archivführer*. Ahogyan az impozáns kötet bevezetésének első soraiból is kiderül, e munka üdvös törekvése az, hogy orientálja a kutatókat Brassó és a Barcaság történetére vonatkozó, különböző helyeken őrzött iratok sokaságában.

Ami az útmutató szerkesztési elveit illeti, tekintetbe kell venni azt is, hogy a benne

feldolgozott levéltári anyag alapvetően az erdélyi szászság, tehát egy olyan sajátos német ajkú közösség létezésének kulturális lenyomata, mely kisebbségként küzdött a fennmaradásért és a lokális identitás megtartásáért gyakorlatilag 12. századi megtelepedésétől fogva, mára pedig szinte teljesen eltűnt Erdélyből. Nem véletlen tehát a szerzők egyébként a kötet címében is hangsúlyozott azon szándéka, hogy munkájuk elsősorban a barcasági német (voltaképpen szász) relevanciákra összpontosít. A szászok jelentős irásbelisége a középkor óta nyomon követhető, Brassó pedig a második legjelentősebb erdélyi szász levéltárral rendelkezik a Szász Univerzitás „fővárosaként” számon tartott Nagyszében után. Mivel azonban a vaskos segédlet összeállítása során nyilvánvalóan terjedelmi szempontokra is tekintettel kellett lenni, további válogatás vált szükségessé még a „német” vonatkozású irategyüttesek között is. Nem lehetett azonban könnyű dolga a könyv alkotóinak, amikor megkísérelték meghatározni, mi is tartozik a „német ügyek” körébe. Azokban az esetekben, amikor az etnikai meghatározottság markánsan kirajzolódott – egyesületek, hagyatékok, szász többségű barcasági falvak iratai –, nem volt nehéz a döntés, ám a magánemberek és kisközösségek szintje fölötti struktúrák esetében már nehezebb lehetett a válogatás: adminisztratív, politikai, társadalmi és gazdasági szerveződések szintjén azon képződmények irathagyatéka került be a kötetbe, ahol kimutatható a helyi német elem hatása, tehát leginkább a brassói központ szász magisztrátusának ügykezeléséből kikerülő dokumentumok úgy városi, mint kerületi illetékességű kérdésekben. Brassó és a Barcaság helyzetéből adódóan ez utóbbi megoldás egyébként azt is eredményezi, hogy a regionális vagy országos ügyeket érintő dokumentumok sem estek ki a szerkesztők látóköréből, így a régió története iránt érdeklődők

² A brassói Honterus-közösség levéltári és könyvtári gyűjteményeit feltüntető, korszerű

keresőprogrammal felszerelt német nyelvű honlapja: <http://www.honterus-archiv.ro>.

széles köre számára nyújt nagy segítséget e kötet.

A lényegre törő történeti bevezetés – az útmutatóban történő további tájékozódást is megkönnyítendő – tematikus csoportokra bontva kezeli a Barcaság és Brassó nyolc évszázados múltját: a politika- és kormányzat-történet mellett helyet kapott itt a Brassó esetében olyannyira meghatározó egyház- és iskolatörténet, illetve a gazdaságtörténet is. Az *Archivführer* minél hatékonyabb használatát bőséges használati tanácsok segítik, amelyek feltárják a brassói levéltárak jelenlegi struktúráját és rendezési elveit, amelyek nélkül sajnos aligha képzelhető el eredményes levéltári munka a fentebb már említett bonyolult helyzetben. Kiemelt helyet kapott a kötetben még egy átfogó hely- és levéltár-történeti bibliográfia gazdag német, román és magyar nyelvű szakirodalmi hivatkozásokkal.

Mindezeket követően veszi kezdetét a brassói levéltárak fond- és állagjegyzéke, a fenti szempontok alapján szelektálva és több részre bontva: az első szakasz az állami, a második az egyházi gyűjteményt mutatja be: egységes rendező elv alapján, de nem egyforma terjedelemben. Emellett helyet kapott a vegyes – állami és egyházi – érintettségű, laikusok számára is jellemzően népszerű kutatási terepet képező matrikulák egyszerű felsoroláson alapuló gyűjteménye, melyről itt nem tartom szükségesnek bővebben megemlékezni. A történész számára jóval izgalmasabb fejezetek közül az első – sajnálatos módon a kevésbé részletezett – a mai Kovács-bástyában található állami levéltárral foglalkozik: áttekinti Brassó város 14–20. századi dokumentumokat őrző, külön levéltári entitásként kezelendő archívumát (oklevelek; akták; számadások, adózás, összeírások; protokollumok, városi hivatalok és intézmények, birtokügyek; céhes iratok; fotográfiák; térképek és tervrajzok), illetve a 18–20. századra koncentráló „állami levéltári álagok” vegyes csoportját (egészségügy; egyesületek, szervezetek, intézmények; barcasági helységek levéltárai; iskolaügy; bankok és

üzemek; megyei, regionális és kerületi hatóságok; jogügyek; hagyatékok; a román kommunista párt helyi vonatkozású iratai; állami és egyházi anyakönyvek). A szerkesztők rövid leírásán keresztül bepillantást kapunk az egyes kötetek és dossziék tartalmába, illetve szükség esetén konkordanciák segítik a korábbi levéltári segédletekkel történő egybevetést.

Hasonló kidolgozás jellemzi azt a szakaszt, melyben a Honterus-közösség levéltárának és könyvtárának azon gyűjteményeiről kapunk áttekintést, amelyekben a brassói szász evangélikus egyház igazgatástörténeti állagát, illetve a barcasági kerület egyházközösségeinek számos kislevéltárát őrzik. Az utolsó fejezet a kora újkori művelődéstörténet kutatói számára bírhat különös értékkel, hiszen a „*Handschriftensammlung*”, vagyis kéziratgyűjtemény néven ismertté vált gyűjteményt mutatja be, melynek jelentőségét kiválóan jelzi, hogy egymagában kiteszi a kötet hátralévő mintegy 450 oldalát. Ez az *Archivführer* egyedüli része, amelyben – a múltbéli brassói szász levéltárosok munkáját dicsérő régebbi cédulakatalógusok nyomán – ténylegesen darabszintű jegyzékek teszik könnyebbé az előzetes tájékozódást.

Nem vitás, a szerkesztők minden tőlük telhetőt megtettek annak érdekében, hogy a rendelkezésre álló levéltár-történeti ismeretek és gyakorlati tapasztalatok alapján hasznos munkát adjanak a brassói levéltárak iránt érdeklődők kezébe. A precíz gyűjtőmunka mellett még arra is volt gondjuk, hogy – levéltári segédletek esetében kevésbé szokványos módon – az egyes gyűjteményekre vonatkozó praktikus információkkal lássák el az olvasót: a levéltári helyszínekhez pontos elérhetőségeket közöltek (bár az is igaz, hogy az állami levéltár nyitvatartása időközben megváltozott), illetve egy-egy áttekintő jellegű gyűjteménytörténeti bevezetőt csatoltak az egyes fejezetekhez.

Végezetül essék szó még egy fontos szempontról, mely tovább emeli a kétségkívül hiánypótló és hasznos segédkönyv értékét. Bár 21. századi kezdeményezésről van szó, mely-

nek megvalósulásában a jelen levéltáros-történész szakembereié a főszerep, semmiképp sem feledkezhetünk meg arról, hogy az *Archivführer* végső soron az előző levéltáros generációk munkájának szerves folytatása. A korábbi rész-inventáriumok és áttekintő levéltár-történeti jegyzetek nélkül e vállalkozás nem valósulhatott volna meg, s hasonlóképp nélkülözhetetlennek tűnik a régebbi nemzedék latin–német–magyar–román nyelvtudáson és elmélyült paleográfiai ismereteken alapuló szaktudása, s emellett a hányatott sorsú brassói és barcasági levéltárak mintegy „emlékezetből” történő felidézésének képessége. Különleges szerencse, hogy mindmáig vannak közöttünk olyan szak-

emberek, akik készséggel állnak rendelkezésre, ha hosszú munkásságuk alatt felhalmozott hatalmas tudásukra van szükség. Nem véletlen tehát, hogy az *Archivführer* voltaképpen maga is tisztelgés egy hosszú és gyümölcsöző történész-levéltáros életpálya előtt: a kötet Gernot Nussbächer 75. születésnapjára készült el, aki félévszázados, nehéz körülmények között is kitartó szolgálattal írta be magát a brassói levéltártörténetbe, és nélkülözhetetlen tudása a szóban forgó levéltári segédlet elkészülésében is mindvégig biztos támpontot jelentett.

CZIRÁKI ZSUZSANNA